

Сейдакматова Э.О.

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫ ЧЫНДЫККА
ЖАНА ЧЫНЧЫЛДЫККА УЙРӨТҮҮ

Сейдакматова Э.О.

ОБУЧЕНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
ПРАВДЕ И ЧЕСТНОСТИ

E. Seidakmatova

TEACHING PRESCHOOL CHILDREN
TRUTH AND HONESTY

УДК: 371.31

Бул макалада мектепке чейинки балдарды чынчылдыкка тарбиялоо камтылган. Чынчылдык, жаштайынан калыптаныш керек. Бала бакчанын жана үй-бүлөнүн бүтүндөй чөйрөсү, чоңдор менен балдардын ортосундагы мамиленин мүнөзү аларды чынчылдыкка, тарбиялоого салым кошуусу керек. Чынчыл болуу – өз оюн, каалоосун ачык айтуу, ага ылайык амал кылуу, кемчиликсиз жана күнөөлүү сезилсе да жасадан коркпоо, кемчиликсиз ишке моюн сунуу дегенди билдирет. Атактуу психолог **Лоуренс Шапиро**, балдардын жашыруун тилин изилдеген, маектешинин ачык калп экенин көрсөткөн бир нече сигналдарды белгилейт: - башка жакты карайт, көздү карабаганга аракет кылат – колун бетине тез-тез тийгизет: көздөрүн, ээгин, мурдун ушалап, кулагынын чөйчөгүн тартат, мойнун чийет; - кыймылдар чектелүү жана табигый эмес; - алыстап кетүүгө аракет кылып, башын эшикти же терезени көздөй бурат. Балдардын калп айтуусунун себеби эмнеде? Калптын көрүнүшү көбүнчө чоңдордун туура эмес иш-аракеттерине жооп катары мажбурланган иш-аракет болуп саналат: - бир иш үчүн жасадан коркуу; - күнөөнү башка балага жүктөө; - татыксыз сыйлык алуу каалоосу. Эгерде бала чынчылдык менен өзүнүн теңтушунун оюнчугун алып койгонун мойнуна алып, ага чындап муктаж болгондуктан, ага жооп катары мугалим аны жазалаган болсо, анда мындай таасир ал тарабынан адилетсиздик катары кабыл алынып, аны калп айтууга түртөт. Бала кыялданган учурлардан жалганды айырмалоо керек. Бала кыялданып, кээде жашоодо ага жетпеген каалоолорун айтат. Ошон үчүн ал көп учурда кымындай да алдоо ниети жок эле кыялданат: өзү башкы каарман болгон окуяларды оңой эле ойлоп табат; Ал кайраттуу жана акылдуу, тапкыч жана эпчил көрүнгөн окуялар жөнүндө айтып берет.

Негизги сөздөр: чынчылдык, журум-турум, тарбия, баалуулук, ак-ниеттүүлүк, кыялдануу, адилетсиздик, татыксыз.

В данной статье рассматривается, как научить дошкольников быть честными. Честность должна формироваться с раннего возраста. Вся обстановка детского сада и семьи, характер взаимоотношений взрослых и детей должны способствовать их честности и воспитанию. Быть честным – значит открыто выражать свои мысли и желания, действовать в соответствии с ними, не бояться наказания, даже если чувствуешь себя совершенным и виноватым, и подчиняться совершенным поступкам. Известный психолог Лоуренс Шапиро, изучавший детский тайный язык, указывает на ряд сигналов, которые показывают, что собеседник является отъявленным лжецом: - смотрит в другую сторону, старается не смотреть в глаза - часто прикасается к лицу: трет глаза, подбородок, нос, тянет за ушную раковину, почесывает шею; - движения ограничены и неестественны; - пытается уйти и поворачивает голову в сторону двери или окна. Почему дети лгут? Ложь часто является принудительным действием

в ответ на плохое поведение взрослых: - страх наказания за преступление; - обвинение другого ребенка; - желание получить недостойную награду. Если ребенок честно признается, что украл игрушку у своего сверстника и наказывается учителем за то, что она ему очень нужна, то воздействие воспринимается им как несправедливое и приводит к лжи. Надо отличать ложь от детской мечты. Ребенок мечтает и иногда выражает неисполненные желания в жизни. Поэтому он часто мечтает без малейшего обмана: легко выдумывает истории, в которых является главным героем; Он рассказывает истории, которые кажутся смелыми и умными, находчивыми.

Ключевые слова: честность, поведение, воспитание, ценности, добросовестность, мечтательный, недостойный.

This article discusses how to teach preschoolers to be honest. Honesty should be formed from an early age. The whole environment of the kindergarten and the family, the nature of the relationship between adults and children should contribute to their honesty and upbringing. To be honest means to express one's thoughts and desires openly, to act in accordance with them, not to be afraid of punishment even if one feels perfect and guilty, and to submit to perfect deeds. Well-known psychologist Lawrence Shapiro, who studied children's secret language, points out a number of signals that show that the interlocutor is a blatant liar: - looks the other way, tries not to look into the eyes - often touches the face: rubs the eyes, chin, nose, pulls the ear cup, scratches the neck; - movements are limited and unnatural; - tries to get away and turns his head towards the door or window. Why do children lie? Lying is often a coercive action in response to adult misbehavior: - fear of punishment for a crime; - blaming another child; - desire to receive an unworthy reward. If a child honestly admits that he has stolen a toy from his peer and is punished by the teacher because he really needs it, then the influence is perceived by him as unjust and leads him to lie. It is necessary to distinguish a lie from a child's dream. The child dreams and sometimes expresses unfulfilled desires in life. Therefore, he often dreams without the slightest deception: he easily invents the stories in which he is the protagonist; He tells stories that seem courageous and intelligent, resourceful and resourceful.

Key words: honesty, behavior, upbringing, values, conscientiousness, dreamy, unworthy.

Чынчылдык балдарга чын ыкластуулуктун жана ишенимдин атмосферасын түзүүгө, алардын суроо-талаптарына жана өз убадаларына көңүл бурууга жардам берет. Ыймансыздыктын бардык көрүнүштөрүнө чек кое алат.

Бала бакчадагы балдардын жашоосун уюштуруп, алардын ар кыл иш-аракеттерине багыт берип, тарбиячы алардын жүрүм-турумуна жана мамилелерине, жалпы эле адеп-ахлактык жактан калыптаны-

шына таасирин тийгизет, анткени чынчылдык жеке адамдын адеп-ахлактык негиздеринен обочолонуп калыптанбайт. Адеп-ахлактык идеялардын диапозонунун кеңейиши менен бирге балдар чынчыл болуу эмнени билдирерин тереңирээк түшүнүшөт. Балдардан эрежелерди ишке ашырууда мазмундуу жана туруктуулукка жетишүүгө аракет кылып, тарбиячы алардын адеп-ахлактык маңызын ачып берет. Бала ак пейил, кынтыксыз төрөлөт, анын мүнөзүн туура эмес тарбия же туура эмес үлгү гана бузушу мүмкүн (өзүңүздөр билесиздер, балдар ата-энесинин жүрүм-турумун көчүрүп алышат). Ошондуктан, биринчиден, нарис-тени тарбиялоодо ата-эне «Зыян кылба!» деген ураанды жетекчиликке алуусу зарыл [1].

Бала калп сүйлөбөөсү үчүн, ата-эне ал чындыкты айткан учурларда аны жазалабашы керек. Мисалы, бала туура эмес жорук жасаган, бирок аны чынчылдык менен мойнуна алган. Мындай учурда ата-эне анын чынчылдыгы үчүн мактап, бирок анын жаман иш кылганын түшүндүрүп, эмне үчүн мындай кылбоо керектигин айтып бериши керек. Бул жагдайда бала жазаланса, анда кийинки жолу калп айтуу ыктымалдыгы жогору болот. Ата-эне баласына үлгү экенин унутпашы керек. Башкаларды алдагандын канчалык жаман экени жөнүндө көпкө сүйлөшсө болот, бирок ата-эне өзүлөрү ар дайым чынчыл болбосо, сүйлөшүүнүн, жада калса жазалоонун да мааниси жок болот.

Баланын кыялдануусунан калпты ажыратууну үйрөнүү да маанилүү. Кыялдануу, бала алдаганга аракет кылбайт - ал чындап эле учурда ага жеткиликсиз болгон окуяларды башынан өткөрүүгө умтулат. Кыялданууну билүү келечекте баланын өнүгүшүнө салым кошо турган маанилүү жөндөм, ошондуктан анын кыялдануусуна тоскоол болбостон, тескерисинче, аны кыялданууга үндөш керек. Көбүнчө баланын кыялдануулары өздөрүнүн жөндөмдүүлүктөрүн апыртуу менен көрсөтүлөт. Ал эми бул жагынан баа жеткис жардамчы - кыялдануу. Көркөм адабияттын жана турмуштук кырдаалдардын мисалдарын колдонуу менен, ошондой эле мектеп жашына чейинки баланын өзүнүн жакшы болгусу келген каалоосуна таянуу менен тарбиячы балдарды өтө маанилүү түшүнүктөргө жеткирет: жакшы адам чынчыл, калыс; өз ишинде чынчыл жана ак ниеттүү; жумушта жана үйдө адамдар менен мамиледе адилеттүү жана чынчыл. Жакшы балдар да ошондой кылышат [3,5].

Эгерде тарбиячы алардын сезүү тажрыйбасына таянса, бул эрежелер балдардын иш-аракетин жөнгө салуучу турмуштук эрежеге айланат: эмоционалдык жактан башынан өткөн ар кандай эреже тереңирээк түшүнүлөт. Ушуга байланыштуу этикалык темадагы аңгемелешүүлөр өзгөчө мааниге ээ. Педагог балдарды этикалык маселелерди чечүүдөн мурун, аларга жеткиликтүү болгон конкреттүү кырдаалдарга тая-

нып коё алат.

- *Тарбиячы балдарга кандай жагдайларды сунуштайт алат?*

- Чынчылдыкка тарбиялоодо, негизинен, балдардын күнүмдүк турмушта – оюндарда, сабакта, эмгек милдеттерин аткарууда алган оң тажрыйбалары чечүүчү роль ойнойт.

Ата-эненин милдети – балдарды жалганга, арам, ыплас, адамдын кадыр-баркына шек келтирүүчү нерселерден оолак тарбиялоо. Мектепке чейинки курактагы балдарды чынчылдыкка жана чынчылдыкка тарбиялоодо көрүнүктүү педагог **В.А. Сухомлинский** мындай деп жазган: «Балалык – адамдын жашоосунун эң маанилүү мезгили. Ал эми балалык чак кандай өткөнү, бала кезинде баланын колуна ким жетелегени, сырткы дүйнөдөн анын акылына, жүрөгүнө эмне киргени – азыркы ымыркайдын кандай адам болору чечүүчү даражада көз каранды. Дагы бир көрүнүктүү педагог **А.С. Макаренко** “Мектепке чейинки балалык куракты, инсанды тарбиялоодогу эң жооптуу мезгил” - деп эсептеген. Дал ушул мезгилде кулк-мүнөздүн сапаттары калыптанат, көндүмдөр, адаттар жана ыктар калыптанат. Ал эми туура эмес тарбиянын натыйжасында терс көрүнүштөр пайда болот, келечекте аларды оңдоо өтө кыйын, кээде мүмкүн болбой калат. Кайра тарбиялоо ар дайым бир нече эсе көп күч-аракетти жана чыдамкайлыкты талап кылат. Адеп-ахлактык тарбия коомдун турмушуна жигердүү жана жемиштүү катышууга даяр, коллективде иштөөнү билген, адамдарга туура мамиле кылган, ынтызарлыктын негизин жана маңызын түзгөн моралдык сапаттарды өнүктүрүүнү камтыйт. өзүнө жана башкаларга талап коюучу, чынчыл жана принципиалдуу. Чынчылдыкты жаштайынан калыптандыруу маанилүү. Бала бакчанын жана үй-бүлөнүн бүтүндөй чөйрөсү, чоңдор менен балдардын ортосундагы мамиленин мүнөзү аларды чынчылдыкка тарбиялоого салым кошуусу керек. Чынчыл жана чынчыл болуу – өз оюн, каалоосун ачык айтуу, ага ылайык амал кылуу, кемчиликсиз жана күнөөлүү сезилсе да жазадан коркпоо, кемчиликсиз ишке моюн сунуу дегенди билдирет. Балдар табиятынан ачык жана жөнөкөй, алдамчылыкка жакын эмес. Чындыкты жана стихияны алар иш-аракеттеринде, өкүмдөрүндө, баалоолорунда, ачык билдирүүлөрүндө көрсөтөт. Ошон үчүн бала адеп-ахлак деген түшүнүктөрдү канчалык тез өздөштүрүп алса, ошончолук анын ачык-айрымдыгын, ак пейилдүүлүгүн сактап калат [2].

Чынчылдык – адамдарга жана нерселерге ачык, ак ниет мамиле. Калптын көрүнүшү көбүнчө чоңдордун туура эмес иш-аракеттерине жооп катары мажбурланган иш-аракет болуп саналат. Көптөгөн балдар калп айтышат, анткени алар туура эмес кылганын билишет жана жөн гана чоңдордун көңүлүн калтыргысы келбейт же жазалангысы келбейт. Балдар туура эмес

иштери үчүн жазадан коркушат, күнөөсүн башка балага оодарууга ыкташат. М: изилдөөлөрдө. Алты жашар кыз жолдо чалынып бутун оорутуп алат эртең менен тайпага келип, тарбиячыга бутундагы чоң такты көрсөтө баштаган жана күнөөлүү эжеси экенин айткан. Чоңдор, тегеректеги теңтуштары ага боор ооруп, аяп, улуу эжесин айыптап жатышты. Кечинде кыздын апасынын кыраакылыгынан чоң кызынын эч кандай күнөөсү жоктугун сурамжылоо менен аныктаган [6].

Мектепке чейинки курактагы балдар татыксыз сыйлык алуу үчүн зор каалоо көрсөтөт. М: Гена бала бакчанын даярдоо тобуна барат, Ага апасы сөз берген: эгер балдарды таарынтпасаң, дем алыш күнү мени менен Москвага барасың. Күндүз балдарды түртүп, оюнчуктарын алып кеткен. Бакчадан кайтаарда тарбиячыга барып: “Апама айтчы, өзүмдү жакшы алып жүргөнүмдү дейт тарбиячы ага макул болбойт, каалаганын ала албаган бала ыйлап жиберет мындай көрүнүштөр балдарда абдан көп болот, жалган окуяны чоң адамдардын көмөгү менен оңдогусу келген. Байкоо көрсөткөндөй, жети жаштагы балдар көбүнчө күнөөсүн башка балага оодарып башташат, алар муну моюнга алгылары келбейт. Бул, айрыкча, оюнчук боюнча талаш-тартыштарда көрүнүп турат: мен биринчисин алдым, ал менден алды, жок – биринчисин мен алдым, ал менден ала баштады. Мындай кырдаалда эки баланы тең бул оюнчуктан ажыратуу сунушталат: чындык эң кымбат нерсе. Бирок кээде балдардын кимиси чындыкты айтып жатканын түшүнүүгө болот [4].

Атактуу психолог **Лоуренс Шапиро**, балдардын жашыруун тилин изилдеген, маектешинин ачык калп экенин көрсөткөн бир нече сигналдарды белгилейт: - башка жакты карайт, көздү карабаганга аракет кылат – колун бетине тез-тез тийгизет: храмдарын, ээгин, мурдун ушалап, кулагынын чөйчөгүн тартат, мойнун чийет; - кыймылдар чектелүү жана табигый эмес; - алыстап кетүүгө аракет кылып, башын эшикти же терезени көздөй бурат; ал мүмкүн болушунча ал жерден тезирээк кетүүгө аракет кылат; - алаканды тескери кармайт же отурган болсо астына коет; - бир нерсе айта баштайт, жашынгансып колун оозуна алып келет; - интонациясыз, текши үн менен сүйлөйт, сүйлөшүү учурунда көп жөтөлөт; - кийим менен ойноо, топчу же жака тартуу; Ошону менен катар тарбиячы баланын кыялдануусун алмаштырып албоосу керек.

Мен бул ОшМПУнун колледжинин “Мектепке чейинки педагогика жана жекече усулдар” кафедрасына окутуучу болуп жумушка киргенге чейин шаарыбыздагы №30 А.Алиев мектебинде башталгыч класстардын окутуучусу болуп эмгектендим. Мен окуткан класста өзүмдүн баламда билим алчуу мектепке даярдоо классында. Бир күнү мындай окуя болду, дем алыш күн эле, балама эмгек ык машыгууларына үйрөтүү максатында кел мага жардам берчи кир

жууйун, суу ысытканга отун алып келип берчи балам сенин алың жетет кыркылган отундардан десем, бат күйө турган чырпыктарды көтөрүп келиптир, Өмүрбек бул бат өчүп калат десем, өз билгенин жасап отту күйгүздү чырпык дароо алоолонуп баламдын бир аз өскөн чачынын учтарын күйгүзүп коюптур. Карачы-айтканды укпасаң ушундай болот десем, эми сиз айткан отунду жагам дегенсип ынанып мандай чачын сылаган болду. Мен да чачын кыркып тегиздеп берүүгө чолом тийбеди. Ошентип балам экөөбүз адаттагыдай мектепке бардык зирек балдар класста көп эле Сыймык сурап калды Өмүрбек чачыңа эмне болду деп, балам айткысы келбеди. Тыныгууда Сыймык дагы сураганго менимче балам окуяны такыр башкача айтып жатыптыр, мен да башка нерсе менен алек болгон сымал отуруп уга бердим. Ал мындай деп жатат - “Биздин итибизди билесинго, ошол кечээ тууду, жол жактагы теректин түбүндөгү картошка ородо”- дейт. Анда Сыймык “Күчүктөрү көппү” дейт. “Ооба бешөө”- анысы туура, мен дагы эмнени айтаар экен десем кечээ ошол күчүктөрдү ууру балдар келип уурдагылары келди”- деди, ал сөзү да туура, дагы эмнени айтар экен деп угуп отура бердим, “Анан ошол күчүктөрдү уурдаганы келген балдар ширенкени жагып таштаган экен, күчүктөрүм күйүп кетпесин деп өзүм отко карабай кирдим, ошого чачымын учтары күйүп кетти”- дейт. Мен дароо Өмүрбек десем, күлүп коет. Аны уккан калган балдар да кызыгып жабалактап сурап жатышты. Сабактарыбыз бүтүп балам экөөбүз үйгө карай жөнөдүк. Балам сен калп айтчу эмес элең балдарга калп айттыңо десем, балам”. Мен окуянын башкача болушун кааладым, сиз айтасызго жомок айтып бүтүп сен кандай болушун каалайт элең”- деп, дейт демек, алты жаштагы бала жалган менен кыялданууну аралаштырып уккан жомокторундагы каармандардай болгусу келет тура. Мен баары бир чын сүйлөтүү чынчылдыкка тарбиялоо максатында, балама мындай суроолорду бере баштадым. Балдар баары күчүктөрүңдү көрүүгө келишсе оронун ичинде эч кандай күйгөн карарган нерсе жок болсо сени жалганчы дейт сага башка ишенишпейт десем “Келишеби”? - деп ойлонуп калды, көрдүңбү баары бир жалган айтсаң билинип калат эми жалган айтпа балам айткың келбесе унчукпай кой калп айткандан көрө десем, маакул болгондой башын ылдый кылып калды. - Демек мектепке чейинки балдар кыялданганды жакшы көрөрүн дайыма эстен чыгарбоо керек. Төмөнкү макалда баланын көңүлүн орутпоо керек баланы ынандыруу түшүндүрүү негизги орунда турат “**Жетимиштеги чалдын көңүлү калса дагы, жетидеги баланын көңүлү калбасын**”. Бала кыялданып, кээде жашоодо ага жетпеген каалоолорун айтат. Ошон үчүн ал көп учурда кымындай да алдоо ниети жок эле кыялданат: өзү башкы каарман болгон окуяларды оңой эле ойлоп табат; укмуштуу окуялар жөнүндө сөз кылат, ал жерде ал кай-

раттуу жана акылдуу, тапкыч жана эптүү көрүнөт. Изилдөөчүлөр төмөндөгүдөй балдардын кебин көп угушкан. Атам мени бала бакчага алып баратканда машинасын талкалап салгам. Же тарбиячы тайпадагы балдарга үйдө апасына кантип жардам берерин айтып берүүсүн суранышкан. Жооптор абдан ар түрдүү болду: мен пол жууым, тамак жасайм, идиш жууым ж.б. Иш жүзүндө балдар муну кантип жасоону билишпейт, элементардык жөндөмдөрү жок экени белгилүү болду. Мындай кырдаалда тарбиячынын милдети баланы таарынтпай, анын убаракерчилигин аябастан, аны ачык айтуу болуп саналат: ал окуяны туура жеткиргенде, ал эми бурмалаганда, башкача айтканда, назик көрсөткөндө – бардыгына түшүнүктүү. фантастикага ишенбейм. Балага айтышпайт: Сен ойлоп таап жатасың! Бул туура эмес! Сен калп айтып жатасың! Ачык ишенбестик анын өзүн-өзү кадыр-баркын кемсинтет, айрыкча жолдоштордун алдында айтылса. Өзүн-өзү ырастоого суусап, өсүп келе жаткан өзүн-өзү сыйлоо, күчтүү, кайраттуу көрүнүүгө, демек, жолдоштор коомунда таанылууга умтулуу баланы ачык апыртууга түртөт. Бул өзгөчө ачык оюндарда ачык көрүнүп турат. Ар бир бала жеңишке, биринчи болууга умтулат. Жеңиш үчүн балдар оюндун эрежесин бузушат. Оюнду токтотуу керек, балдарга эрежелердин чынчылдык менен аткарылышын эскертип туруу керек. Спорт боюнча медалдар эң татыктууларга ыйгарылат. Бир нече бала катышкан иш столунда басылган материалдар менен оюндарда бир эле нерсе кайталанат. Кээ бир балдар жеңиш үчүн оюндун жүрүшүн бузуп, талашып-тартышып, катасын моюнга алгылары келбейт. Көбүнчө, башкалар мындай балдар менен өз каалоосу менен сүйлөшпөйт жана келечекте аларсыз болгонго аракет кылышат. Мектепке чейинки курактагы улуу балдардын оюндарына байкоолор көрсөткөндөй, көпчүлүк балдар моюнга алгысы келбейт алар оюнчукту сындырып, басылган материалды тытып ж.б. деп айтышат. Көбүнчө мындай болот: балдар килемде чоң пластик куруучу менен, кыздар бурчта куурчак менен ойношот. Бир аздан кийин угасын: анан кимдир бирөө кубикти сындырды же: куурчактын колу чыгып кетти. Тарбиячы биле баштайт: муну ким кылган? Балдар мойнуна алышпайт, бири-бирин айыптай башташат. Бул учурда бир гана нерсени айтуу керек: мунун баарын мен жасадым. Абсолюттук жымжырттык өкүм сүрүүдө: балдар тарбиячы жана бири-бирин түшүнбөй карап турушат. Учурда абал талданууда. Балдар эмне үчүн мойнуна алгысы келбей жатканын түшүндүрүүгө чакырылат: баары бир, бул нерсе атайылап сынган эмес, андан тышкары, аны оңдоого болот, ал эми оюнчуктар кээде начарлап кетет. Бир нече мүнөттөн кийин бала мойнуна алат Эгер оюнчукту ким сындырганын билсеңиз айтыңыз: Мен муну ким жасаганын билем, айтыңыз, Бул кандайча болду. Мындай ишеничтүүлүк баланын алдамчылык

вариантын жокко чыгарат. Мындан тышкары, эгерде тарбиячы ушул учурда ынтымактуу болсо, балага калп айтуунун кереги жок. Балдарды адеп-ахлактык жактан тарбиялоодо чынчылдык үчүн сыйлоо ыкмасын колдонуу максатка ылайыктуу. Мындай сыйлык мактоо болушу мүмкүн, баланын чындыкты айтуу менен канчалык жакшы иш кылганынан кубанычтын көрүнүшү. Бирок биз унутпашыбыз керек, балдар мактоону жана бекемдөөнү жакшы көрүшөт, ошондуктан аларды кабыл алуу үчүн эмес, чынчыл болуу маанилүү, бирок жакшы жана туура иш-аракеттер алар үчүн эмес, алар туура болгондуктан жасалышы керек экенин түшүнүү керек. сыйлык болот. Чынында эле, келечекте алар ар дайым чынчылдыгы үчүн сыйлык ала алышпайт. Бала бакчадагы балдардын жашоосун уюштуруп, алардын ар кыл иш-аракеттерине багыт берип, тарбиячы алардын жүрүм-турумуна жана мамилелерине, жалпы эле адеп-ахлактык жактан калыптанышына таасирин тийгизет, анткени, чынчылдык жеке адамдын адеп-ахлактык негиздеринен обочолонуп калыптанбайт.

Жаркын мисал: күн сайын бир кыз ага теңтуштарынын кемсинткен сөздөрдү айтпайм деп сөз берчү. Бирок баары күндөн күнгө кайталанып жатты. Ал эми бир учурда, ал оюнда башкы ролго арыз бергенде, ал четке кагылган. Теңтуштары анын убадасына турбаганын эскертишти. Кыздын мындай бурулушуна капа болгону анык. Ал эми бул жагынан баа жеткис жардамчы - кыялдануу. Көркөм адабияттын жана турмуштук кырдаалдардын мисалдарын колдонуу менен, ошондой эле мектеп жашына чейинки баланын өзүнүн жакшы болгусу келген каалоосуна таянуу менен тарбиячы балдарды өтө маанилүү түшүнүктөргө жеткирет: жакшы адам чынчыл, калыс; өз ишинде чынчыл жана ак ниеттүү; жумушта жана үйдө адамдар менен мамиледе адилеттүү болот. Жакшы балдар да ошондой кылышат. Эгерде тарбиячы алардын сезүү тажрыйбасына таянса, бул эрежелер балдардын иш-аракетин жөнгө салуучу турмуштук эрежеге айланат: эмоционалдык жактан башынан өткөн ар кандай эреже тереңирээк түшүнүлөт. Ушуга байланыштуу этикалык темадагы аңгемелешүүлөр өзгөчө мааниге ээ. Педагог балдарды этикалык маселелерди чечүүдөн мурун, аларга жеткиликтүү болгон конкреттүү кырдаалдарга таянып коё алат. Балдарды тарбиялоодо ролу баа жеткис фольклордук чакан жанрларды да эстен чыгарбоо керек. Элибизде ар бир учурга карата айтылган максаттуу сөз – акылман ой – бул **макал же накыл**. Макал кантип иш кылууну, кантип кылбоо керектигин үйрөтөт, мактанчаактарды, жалганчыларды тамашага салат:.

- “Таттуу калптан ачуу чындык артык”.
- “Бир жолу калп айтса, биротоло калпычы болуп калды.”
- “Калптын буту кыска болот”.

- “Чындык күндөн да жарык, чындык көздү оорутат”.

Кыргыз элдик макалдар адамдардын жаман иштерин гана айыптабастан, аларды оңдоо үчүн кандай иш-аракет кылуу керектигин да сунуштайт: ката кетиргенди билсең, өзүңдү оңдогонду бил. Чынчылдыкка жана чынчылдыкка тарбиялоодо негизги ролду балдар күнүмдүк турмушта – оюндарда, тайпада, эмгек милдеттерин аткарууда алган оң тажрыйба ойнойт. Ата-эненин милдети – балдарды жалганга, арам, ыппас, адамдын кадыр-баркына шек келтирүүчү терс мамилелерге тарбиялоо. Үйдө өтө катуу жазалоо, ашыкча талаптар жана ата-энелердин катуу кысымы баланын табиятын, кризистик шарттардын анын жаш өзгөчөлүгүн туура эмес түшүнгөндүгүн көрсөтүп турат. Бул баланын кыйынчылыктан коркуп калп айта башташына алып келиши мүмкүн. Кээде бала ата-энеси талап кылган нерселердин баарын аткарууга алсыз болуп, же алар тараптан көңүл бурулбай калганын сезип, алдап кетет. Бала бакчадагы көп балалуу үй-бүлөдөгү Соня кыз дайыма даттанчу: башы ооруп, ичи ооруйт, бирок бул туура эмес. Көрсө, ал чоңдордун көңүлүн бургусу келип, өзүнө боор тартам деп жүргөн экен. Ата-эне балдары үчүн бири-бирине болгон мамиледе гана эмес, аларга карата да чынчылдыктын жана чынчылдыктын үлгүсү болушу керек. Бул балдарды чынчылдыкка тарбиялоонун эң жакшы кепилдиги болот. Эгерде ата-энелер өздөрү бири-бири менен же балдары менен болгон мамиледе, чынчылдыкка жол бербесе, убадасына турбаса, сөзүнө турбаса, балдарда чынчылдыкты жана ыкластуулукту жогорулатуу жөнүндө сөз кылуунун мааниси жок. Мектепке чейинки балдардын позитивдүү билим берүү тажрыйбасын кубаныч менен кабыл алуусу үчүн, аларды колдонуу өмүр бою өзүн-өзү тарбиялоого катышууну камсыз кылуучу адатка айланган, окуучулардын ара-

кеттерди мажбурлоо астында эмес, кызыгуу жана каалоо менен аткаруусуна ынануу зарыл. Бул маселени чечүү маданий жана эс алуу иш-чаралары, анын ичинде майрамдар, оюн-зоок, ой жүгүртүү жана башкалар баарынан да көбүрөөк салым кошот. Маданий жана эс алуу ишинин компоненттери болуп оюндук, коммуникативдик, когнитивдик (курчаган дүйнөнү жана искусствонун ар кандай түрлөрүн таануу), көркөм жана чыгармачылык, анын ичинде аткаруучулук болуп саналат. Мына ошондуктан ал баланын бош убактысында эң көп түрдүү кызыкчылыктарын канааттандыра алат, бул бизге аны баланын маданиятка кирүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү үчүн руханий мейкиндик катары кароого мүмкүндүк бер. Ошентип, мектепке чейинки курактагы балдарды чынчылдыкка тарбиялоо – бул тарбиячылардын жана ата-энелерден белгилүү бир билимди жана биргелешкен күч-аракетти талап кылган татаал жана көп кырдуу процесс.

Адабияттар:

1. Козлова С.А. Мектепке чейинки педагогика. - М., 1994.
2. Куликова Т.А. Үй-бүлө педагогикасы жана үй тарбиясы. - М., 2000, 2-б. - 232.
3. Островская Л.Ф. Чынчылдык жөнүндө сүйлөшөлү. Мектепке чейинки тарбия. - 1987.
4. Сухомлинский В.А. Билим берүү жөнүндө. - М., 1973. - 12-б.
5. Алипова Л.В. Мектепке чейинки балдарды чындыкка жана чынчылдыкка тарбиялоо. / Текст. Журнал Вестник научных конференций. - №10-4(74). – 2021.
6. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/17/430/> (дата обращения: 01.04.2022).
7. Нишанбаева М.А. Нравственность как основная ступень в образовании и духовное богатство. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2019. - №. 4. - С. 90-92.
8. Кудабеева Г.Б., Сейдакматова А.Э. Значение семейного воспитания в развитии личности ребенка. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2020. №. 5. С. 91-94